

Fərqanə ƏFƏNDİYEVƏ
Qərbi Kaspi Universiteti,
Psixologiya və Sosial iş kafedrasının magistrantı
E-mail: farqana.afandiyeva0@mail.ru

TƏLƏBƏ HÜQUQŞÜNASLARIN ŞƏXSİYYƏTİNİN İNKİŞAFININ AKMEOLOJİ DETERMİNANTLARI

Xülasə

Mənəvi yetkinlik ruhunda yüksək təhsilli, yetkin peşəkar kadrların formalaşdırılması, ölkəmizin inkişafı və çiçəklənməsinə xidmət edəcək insanlar yetişdirilməsi prioritet vəzifələrimizdən birinə çevrilir. Bu mexanizmlərdən biri də kadr potensialının inkişafı, onlardan rəşional istifadənin yeni yollarının tapılmasıdır, yəni ən mühüm həll yollarından biri də akmeologiyanın sosial-etik problemlərinin elmi dövrüyyəyə daxil edilməsidir. Buna görə də III minilliyin ilk onilliklərində gərgin intellektual tədqiqatlar dövründə evriologiya, erqonologiya, refleksologiya ilə yanaşı yüksək texnologiyaların yaradılması ideyaları təkcə ənənəvi istehsalı deyil, həm də insanın intellektual-mənəvi fəaliyyətini öyrənən akmeologiya elminin inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Akmeologiyanın elmi dövrüyyəyə daxil edilməsinin əsasını qoyan psixoloq B. Q. Ananyev deyir ki, “insan mənəvi biliklərinin inkişafının mərkəzində ilkin və son ontogeneza dayanır və insanın həyatının daha yaradıcı, səmərəli sosial-fəal mərhələsi “kənarda” ola bilər. Təbii ki, bütün bu proseslər insanın fərdi-mənəvi inkişafı, yeniyetməlik və yetkinlik dövrünün gənc psixologiyası haqqında vahid elmi-nəzəri fikrin xüsusi əsasını yaratdı.

Açar sözlər: akmeologiya, determinasiya, böhran, yetkinlik.

UOT: 159.9

DOI: <https://doi.org/10.54414/LMWW6866>

Giriş

Yetkinlik insanın həyatında müstəqil peşə və təhsil müəssisəsi seçimindən tutmuş iş ritminin və rejiminin planlaşdırılmasına, vaxtının təşkilinə və istədiyi nəticələrə nail olmaq yollarına qədər olan bir dövrüdür. Bu dövrdə tərbiyə, təhsil və təlim prosesləri tədricən yaradıcı potensialın inkişafına yönəldilmiş özünütəhsil, özünü idarə etmə, özünü təkmilləşdirmə formasında özünü həyata keçirmə prosesləri ilə əvəz olunur (17, s. 3). Elmlər sistemində bir fərd kimi insan haqqında akmeologiyanın yerini B.G. Ananyev “İnsan bilik obyektı kimi” monoqrafiyasında əks etdirmişdir (3, s. 80). O, təhsilin təsiri altında böyüklərin inkişafının, eləcə də təhsil vasitəsilə böyüklərin və uşaqların inkişafının ilk uzunlmasına tədqiqatlarını təşkil etdi. Bu, fundamental təhsilin akmeoloji nəzəriyyəsinin yaradılmasına səbəb oldu. Modernləşmə nəticələrin proqnozuna əsaslanaraq əsaslandırılmış qərarlar qəbul

etməyi tələb edir: bunlar təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və ya azaldılmasına töhfə verəcəkmi? Əsas mütəxəssislərin təhsil keyfiyyətinin tsiklik monitorinqi təhsilin layiqli proqnozunu verə bilər. Eyni zamanda, N.V. Kuzminanın qeyd etdiyi kimi, nəticələr bələdiyyə və regional təhsil orqanları səviyyəsində ümumiləşdirilir. Bu məlumatlar milli miqyasda görkəmli mütəxəssisləri müəyyən etməyə imkan verir. Elmlərin dövrü inkişafı qanunu - integrasiyadan diferensiallaşmaya və yeni ümumiləşdirmə səviyyəsində diferensiallaşmadan integrasiyaya -elmlərin özünün inkişafında yaranan ziddiyyətlər yeni elmlərin yaradılması yolu ilə həll edilir. Akmeologiya belə yarandı (16, s. 25). Akmeologiyanın mövzusu fərdi, fərdi fəaliyyətin bütün sahələrində bir insanın maksimum yetkinliyi olmalıdır. Maksimum yetkinlik fərdi, şəxsi inkişafın və fərdi fəaliyyətin zirvəsi ilə əlaqələndirilir, ona görə də

bu zirvə yunanca “acme”, bu sahə isə akmeologiya adlanır. Eyni zamanda, “acme” insan fəaliyyəti ilə bağlı vəziyyətlərə də aiddir. Xüsusilə, bir insanın “ulduzlu anları” və ya oxşar prosesləri, yəni müəyyən bir sahədə əldə edilən yüksək nailiyyətlərdir. (N.V. Kuzmina).

Müasir elmdə insan ucalığının “acme” kateqoriyası ilə bağlı bir neçə şərh var. Xüsusən də, birincisi, “acme” qısa bir ömrü əhatə etsə də, çoxşaxəli bir vəziyyətdir və insanın cəmiyyətdə nə qədər öz mənliliyinə sahib olması, müəyyən bir sahədə mütəxəssis kimi mühüm işi, ətrafdakılarla sosial münasibətlərində nə qədər varlı və ya kasıb olması, eləcə də həyat yoldaşı və valideyn kimi hazırlıq səviyyəsi, o cümlədən daha yaxşı və gizlənmə bilməyəcəyi qədər dəyişə bilmə səviyyəsi. göstərmək qabiliyyətinin səviyyəsindən də asılıdır.

İnsanın qabiliyyət və imkanlarının kənarlarını göstərməyə xidmət edən bütün yetkinlik əlamətləri təzahür etdikdə yunanlar insanın həyatının bu hissəsini “acme” adlandırırdılar. Acme yunan sözü olub “yüksəlmə”, “zirvə” mənasını verən kamillik, yüksəliş, yetkinlik deməkdir. Akmeoloq ekspertlər hesab edirlər ki, insanın yüksək peşəkarlıq və yaradıcılıq bacarığı problemlərinin rəşional həlli mühüm insan resurslarından istifadə etməkdir. Bu, onların integrativ olması deməkdir. Fikrimizcə, özümüzü peşəkar yüksəliş ideyası ilə məhdudlaşdırmağımız çətin ki, problemin həllinə gətirib çıxarsın.

Aparıcı filosof-alim Xatimə Şayxova deyib: “Akmeologiya müasir yeni elmdir. Onun mühüm vəzifəsi konkret peşənin təbliğinin müxtəlif aspektlərini öyrənməkdir”. O deyir ki, akmeologiyanın mahiyyəti insanın hər bir peşəni biliyi ilə dərinədən dərk etməsi, onun xalqın möhkəmlənməsinə, cəmiyyətin siyasi inkışafına, rifahının yüksəldilməsinə xidmət etdiyini dərinədən dərk etməsidir. İctimai inkışafın mənəvi-hüquqi aspektləri, yaradıcılıq fəaliyyətini peşə sahəsində öz vəzifə və vəzifələrini yerinə yetirməyə həsr etmək üçün mükəmməliyə və kamilliyə nail olmağı öyrənməkdir (2, s. 14).

Fikrimizcə, akmeologiya təkcə təbii, ümumi və insani qaydalara əsaslanan peşə vərdislərinin əldə edilməsi fenomenologiyasını deyil, həm də yetkinlik mərhələsində insanın mənəvi-sosial in-

kişafının qanunauyğunluqlarını və mexanizmlərini, habelə sosial və mənəvi yüksəkliklərin fenomenologiyasını öyrənən elmdir. Yuxarıdakı nəticələrə əsasən, “acme” anlayışını mütləq yüksək zirvə, kulminasiya, ən yüksək emosiyalar adlandırmaq olar (A.Maslou) (2, s. 14).

Akmeologiyada əsas ifadələrdən biri də insanın meylli mənasını verən “akmeoloji meyl” ifadəsidir. Yetkin bir insanın inkışafı haqqında elm kimi meydana çıxan akmeologiya idrakın mövzu və metodlarının differensiallaşdırılması ilə elmlər sistemində çevrildi.

Akmeologiya rəşmi olaraq tanınmış elmlər reyestrinə daxil edilmişdir; Pedaqoji və ya psixologiya elmləri (akmeologiya üzrə) üzrə namizəd dərəcəsi almağa imkan verən akmeologiya”; pedaqoji ali məktəblərin tələbələrini hazırlamaq üçün “Pedaqoji akmeologiya” akademik ixtisası tətbiq edilmişdir. Akmeologiya təhsil sistemləri kontekstində böyüyən və yetkin bir insanın hərtərəfli inkışafında ən yüksək nailiyyətlərə yönəlmiş nəzəri və metodoloji bir yanaşma kimi çıxış edir. Akmeoloji yanaşma aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1) böyüməkdə olan və yetkin olan insanın hərtərəfli tədqiqi təhsil mühitində insan - bir fərd, şəxsiyyət, fərdilik və həyatın subyekt kimi;

2) motivasiya üçün pedaqoji şəraitin yaradılması müvəffəqiyyət, təhsil prosesinin subyektləri arasında nailiyyətlərə ehtiyacın aktuallaşması, onların yüksək nəticələrə, yaradıcılığa can atması;

3) yaradıcı konstruktiv fəaliyyətin təşkili dəyişkən təhsil məkanı kimi fəaliyyət, hər bir fərdin intellektual və yaradıcı potensialının təşkili;

4) təhsilin keyfiyyətinin intizam nöqtəyindən nəzərdən qiymətləndirilməsi Sinergetik təhsil sistemlərində müəllim və şagirdin özünü inkışaf etdirməsi və özünü təkmilləşdirməsinin mərkəzi meyarları: bütöv insan inkışafının ən yüksək səviyyəsi kimi yaradıcı fərdilik; sağlamlıq həyatın ayrılmaz bir meyarı kimiminsan gücü (2, c. 23, 24).

Gələcək mütəxəssislərin peşə qabiliyyətlərinin və peşəkar vacib şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşması və inkışafı baş verir. Təhsilin nəticəsi ümumi mədəni və peşə səlahiyyətləri toplusunun mənimlənməsidir. Gələcək mütəxəssisin

peşəkar və şəxsi inkişafını müəyyən edəcək belə bir təhsil mühitinin yaradılması vacibdir. Ali təhsilin müasirləşdirilməsi prosesi, ilk növbədə, onun demokratikləşməsinə və humanistləşdirilməsinə, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, nəticədə ali təhsil müəssisələrinin məzunlarının əmək bazarında rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəldilməlidir. Bu gün universitet məzunu fundamental biliyə malik olmalı və yüksək peşəkar səmərəliliyə nail olmaq üçün bütün bilik, bacarıq və bacarıqları praktiki fəaliyyətdə səmərəli tətbiq etməlidir. Ali təhsil müəssisəsində bir mütəxəssisin peşəkar inkişafı əlavə tədqiqat tələb edir, çünki ali təhsilli mütəxəssislərin hazırlanmasının keyfiyyətinə getdikcə yeni tələblər qoyulur. (4, s. 83).

Ali təhsil müəssisəsində pedaqoji prosesin yaradıcı, özünü reallaşdıran şəxsiyyətin, gələcək peşəkarın hazırlanmasına yönəldilməsi vacibdir. Məqalənin mövzusunun aktuallığı cəmiyyətin peşəkar səriştəli, özünü peşəkar kimi adekvat qiymətləndirən və əmək bazarı şəraitində daha da şəxsi və peşəkar özünü həyata keçirməyə və özünütəhsil etməyə qadir olan rəqabət-qabiliyyətli mütəxəssisə ehtiyacı ilə bağlıdır. İ.A. Zimnyaya tələbələrə “ayrıca sosial kateqoriya, ciddi təşkilatın köməyi ilə ali təhsil müəssisəsi tərəfindən birləşdirilən insanların konkret icması” hesab edir. “Tələbə yaşının əsas xüsusiyyətləri bunlardır: yüksək təhsil səviyyəsi və koqnitiv motivasiya, intellektual və sosial yetkinlik, sosial fəallıq” (9, s. 76).

A.G.Kovalev və V.N. Myasishchev tələbələrə yaş və şəxsi xüsusiyyətləri baxımından nəzərdən keçirərək, təhsilin üç aspektini vurğulayır:

1. Psixoloji aspekt. Bura daxildir psixikanın xarakter xüsusiyyətləri, temperament tipi, meyillər, qabiliyyətlər kimi xüsusiyyətləri. Onlar psixi proseslərin gedişatını müəyyən edirlər.

2. Sosial aspektə münasibət də daxildir şagirdlərin cəmiyyət daxilində münasibəti, müəyyən millətə və sosial qrupa mənsubiyyət nəticəsində qazanılan xarakter xüsusiyyətləri.

3. Bioloji aspekt fiziotələbələrin məntiqi xüsusiyyətləri. Buraya instinktlər, ali sinir fəaliyyətinin növü, fitri reflekslər daxildir. Bu cəhət irsiyyət və fitri meyillərlə əvvəlcədən müəyyən edilir (13, s. 145).

G.Yu. Lyubimova tələbələrin peşəkar inkişafının öyrənilməsinin aktuallığını qeyd edir.

Onun fikrincə, ali təhsilin mühüm vəzifəsi məlumat verməklə yanaşı, həm də peşəkar şəxsiyyətin formalaşması, onun peşə ilə özünü eyniləşdirməsinə kömək etməkdir (5, s. 93). Tələbələrin – gələcək mütəxəssislərin sosial-peşəkar təlimatlarını təhlil edərkən diqqəti onların inkişafı prosesinə yönəltmək vacibdir. E.A. Klimov peşə özünüdərkinin aşağıdakı komponentlərinə işarə edir:

1) insanın müəyyən bir peşəkar qrupa mənsubluğunu dərk etməsi;

2) bilik, peşə standartlarına uyğunluq, sosial statuslar miqyasında öz yeri haqqında öz fikri;

3) bir insanın peşəkar qrupda tanınmasının xüsusiyyətləri haqqında biliyi;

4) özünün üçlü və zəif tərəfləri, özünü inkişaf etdirmə variantları, fərdi xüsusiyyətlər, uğurlu hərəkətlər və iş tərzini haqqında bilik;

5) özü və gələcək işi haqqında təsəvvür (12, s. 74).

Şəxsi inkişaf olmadan peşəkar inkişaf mümkün deyil. M.İ. Dyaçenko və L.A.Kandıboviç gələcəkdə bir mütəxəssis kimi tələbə şəxsiyyətinin formalaşmasının aşağıdakı proseslərini nəzərdən keçirirlər:

“Peşə diqqəti güclənir, zəruri qabiliyyətlər inkişaf edir; əqli proseslər, vəziyyətlər və təcrübə təkmilləşir və “peşəkarlaşır”; vəzifə, məsuliyyət hissi və peşə müstəqilliyi yüksəlir, tələbənin fərdiliyi və həyat mövqeyi onun gələcək ixtisası kimi daha aydın görünür; sosialın intensiv transferi əsasında böyümək; “Şəxsi və peşə təcrübəsinin və zəruri keyfiyyətlərin formalaşmasının köməyi ilə sosial, mənəvi və əxlaqi yetkinlik inkişaf edir, gələcək mütəxəssis kimi onun üçün zəruri olan keyfiyyətlərin və təcrübənin formalaşmasında tələbənin özünütərbiyəsi artır, peşə müstəqilliyi və gələcək praktik fəaliyyətə hazırlığı gücləndirilir” (7, s. 47)

N.İ. Reinvald tələbələrin beş mühüm şəxsiyyət xüsusiyyətini müəyyən etmişdir:

1) maraq – tələbələrin reallığın bütün aspektləri haqqında bilikləri tam qavramaq istəyi;

2) estetik inkişaf – gözəllik haqqında düşünmək və ondan həzz almaq bacarığı;

3) təşkilatçılıq – özünü idarə etmək, planlaşdırma, işləri başa çatdırmaq bacarığı;

4) zəhmət – yaratmaq, öz zəhmətindən bəhrələnmək istəyi;

5) kollektivism – ümumi peşə fəaliyyəti prosesində yaranan həmkarların maraqlarını, imkanlarını və çətinliklərini nəzərə almaq (19, s. 90).

L.V. Kondraşova tələbənin gələcək peşə fəaliyyətinə peşəkar və şəxsi hazırlığının strukturunda bu komponentləri müəyyən edir: motivasiya, oriyentasiya, idrak-əmaliyyat, emosional-könüllü, psixofizioloji və qiymətləndirici (14, s. 23). Təhsil motivasiyası sabitlik, istiqamət və dinamizm ilə xarakterizə olunur. Motivasiya sahəsini nəzərə alaraq, A.K. Markova öz strukturunda öyrənməyə mənalı ehtiyac, motivasiya, konkret məqsədlər, təhsil və peşə fəaliyyətlərinə marağı ehtiva edən bir iyerarxiya müəyyən edir. O, motivasiyanın formalaşmasını motivasiya sferasının strukturunun və ona daxil olan stimulların, habelə bəzən onlar arasında ziddiyyətli münasibətlərin mürəkkəbliyi hesab edir (6, s. 18). Təhsillə bağlı Ali təhsil müəssisəsində ali təhsildə təlimin effektivliyinin artmasına birbaşa təsir edən təhsil və peşə motivasiyasından danışmaq məqsədəuyğundur. Bu cür motivasiya tələbəni gələcək peşə fəaliyyətində qərarlar qəbul etməyə hazırlayır. Aparıcı alimlərin elmi əsərlərini təhlil edərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, təhsil və peşə fəaliyyətinin motivasiyası tələbənin nail olmağa çalışdığı məqsədlərlə onun şəxsi fəaliyyəti arasındakı əlaqədir. Təlim məqsədləri tələbə üçün şəxsən zəruri olur. Daxili motivlər peşəkar sahədə öz müqəddəratını təyin etməyə, tələbənin öz işindən məmnunluq səviyyəsinə təsir edərsə, təhsil və peşə motivasiyası uğurlu olacaqdır. Bu motivasiya peşəkar inkışaf yolunun seçilməsindən və qarşıya qoyulan məqsədlərə uzunmüddətli nail olmaqdan asılı olan fərdi amillər şəklində özünü göstərir.

Psixofizioloji aspekt özünə inam, qarşıya qoyulan məqsədlərə sona çatmaq istəyi, öz davranışını və başqalarının davranışlarını idarə etmək bacarığı, peşəkar fəaliyyət, özünə nəzarət və özünü əlində saxlamaq bacarığı, tarazlıq və dözümlülük, çevik iş tempindən ibarətdir. Bu xassə və qabiliyyətlər peşəkar funksiyaların icrasında yüksək əmək qabiliyyətini təmin edir (6, s. 270).

Qiymətləndirmə komponenti öz hərəkətlərinin və imkanlarının obyektiv qiymətləndirilməsini, peşə hazırlığının özünü

qiymətləndirməsini və seçilmiş fəaliyyətdə qarşıya qoyulan vəzifələrin həlli üçün mümkün yolların axtarışını əhatə edir (6, s. 28).

Müəllif “peşəkar oriyentasiyanın növlərini: intellektual, sosial, realist, konvensional, təşəbbüskar istiqamətləndirmə və sənətə istiqamətləndirmə növlərini” müəyyən etmişdir (8, s. 15).

Fəaliyyət subyektı reallığı fəal şəkildə dərk edən və dəyişdirən, özünü inkışaf etdirən və qarşılıqlı əlaqə prosesində təkcə özündə deyil, digər insanlarda da dəyişikliklər edən fərddir. Fəaliyyət subyektinin özünüdərk etmə dərəcəsi fərdin davranışının mənbəyidir və onun subyektivliyinin formalaşması üçün şərtədir. Tədris prosesində müstəqil təhsil fəaliyyətini həyata keçirən tələbə həm də onun subyektı kimi çıxış edir. Onun subyektivliyi, bir tərəfdən, bu fəaliyyətin xüsusiyyətləri, digər tərəfdən, mənsub olduğu yaş qrupunun xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Tələbənin nümayəndəsi olduğu tələbə həyatı gənclik böhranı və yeni yaş mərhələsinə - gənclik dövrünə (yetkinliyin erkən mərhələsi) daxil olması ilə xarakterizə olunur. İnsan inkışafının bu mərhələsi, o cümlədən onun subyektivliyi psixologiyada fərdiləşmə mərhələsi adlanır. Fərdiləşmə mərhələsi insanın həyatında onun öz dünyagörüşünün inkışafı, özünəməxsusluğunun və unikalığının müəyyən edilməsi ilə bağlı olan mərhələdir. “Gəncin əsas problemi sosial reallığa, öz mədəniyyətinə və öz dövrünə fərdi, həqiqətən şəxsi münasibət tapmaqdır” (20, s. 323).

Tələbələri “xüsusi sosial kateqoriya, ali təhsil müəssisəsi tərəfindən təşkil edilmiş konkret insanların birliyi” kimi nəzərə alaraq, İ.A. Zimnyaya tələbə yaşını əhalinin digər qruplarından yüksək təhsil səviyyəsi, yüksək koqnitiv motivasiya, ən yüksək sosial aktivlik və intellektual və sosial yetkinliyin kifayət qədər ahəngdar birləşməsi ilə fərqləndirən əsas xüsusiyyətləri müəyyən edir (18, s. 183).

Tələbələrə məqsədyönlü və sistemli şəkildə bilik və peşə vərdişlərinə yiyələnən, güman edildiyi kimi, tədris işi ilə məşğul olan insanlar daxildir. Tələbənin təhsil fəaliyyətinin subyektı və deməli, müstəqil təhsil fəaliyyətinin mühüm göstəricisi onun bu fəaliyyətin bütün növ və formalarını yerinə yetirmək qabiliyyətidir. Universitetdə müstəqil təhsil fəaliyyətinin subyektı

kimi tələbə həm də peşəkar diqqət, seçilmiş peşəyə sabit münasibətin formalaşması ilə xarakterizə olunur. Şagirdlər həm də öz təcrübələri, hissləri, düşüncələri üzərində düşünmək, ideal "mən"i real olanla müqayisə etmək şəklində özünü tanımaq istəyi ilə xarakterizə olunur. Bu kateqoriya özlərinə kənardan baxmaqla, özünü qiymətləndirməkdən əlavə, başqalarına da təsir etməyə çalışır, özlərini formalaşmış kimi təqdim edir. Beləliklə, tələbə müstəqil təhsil fəaliyyətinin prosessual komponentinin subyekti kimi deyil, həm də müstəqil təhsil fəaliyyətinin daxili, refleksiv komponentinin subyekti kimi fəaliyyət göstərməyə hazırdır. Şagirdlərin yuxarıda qeyd olunan xüsusiyyətləri, eləcə də müstəqil təhsil fəaliyyətinin subyekti kimi şagirdin şəxsiyyəti konkret fəaliyyətin subyekti kimi nəzərdən keçirməyə imkan verən bütün xüsusiyyətlərlə əlaqələndirilməsi müəllimin hər bir şagirdə pedaqoji ünsiyyətdə tərəfdaş kimi yanaşmasının zəruriliyini müəyyən edir. (21, s. 224)

Yuxarıda göstərilənlər universitetdə tədris prosesinin təşkilati əsaslarının yenidən qurulması, onun interaktiv komponentinin gücləndirilməsi zərurətini təsdiqləyir. İnteraktiv təlim təhsil prosesi iştirakçılarının qarşılıqlı əlaqəsini və qarşılıqlı təsirini nəzərdə tutur.

Şagirdlər və müəllimlər bir-biri ilə söhbət, dialoq rejimindədirlər. İnteraktiv dərslərdə müəllimin yeri sinfin məqsədlərinə çatmaq üçün şagirdlərin fəaliyyətini istiqamətləndirməyə qədər azalır. İnteraktiv formalar qarşılıqlı əlaqə, tələbələrə fəaliyyəti, qrup təcrübəsinə əsaslanma, məcburi əks əlaqə prinsiplərinə əsaslanır. Açıqlıq, iştirakçıların qarşılıqlı əlaqəsi, argumentlərinin bərabərliyi, birgə biliklərin toplanması, qarşılıqlı qiymətləndirmə və nəzarət imkanları ilə xarakterizə olunan təhsil ünsiyyəti mühiti yaradılır. Aparıcı müəllim yeni biliklərlə birlikdə təlim iştirakçıları müstəqil axtarışa aparır. Müəllimin fəaliyyəti şagirdlərin fəaliyyətinə öz yerini verir, onun vəzifəsi onların təşəbbüskarlığı və müstəqilliyi üçün şərait yaratmaqdır. İnteraktiv təlim idrak fəaliyyətinin təşkilinin xüsusi forması kimi çıxış edir. Bu, çox konkret və proqnozlaşdırıla bilən məqsədləri nəzərdə tutur. Məqsəd şagirdin özünü uğurlu hiss etməsi üçün rahat təlim şəraiti, onun intellektual səriştəsini yaratmaqdan ibarətdir ki, bu

da təlim prosesinin özünü məhsuldar edir və bunun nəticəsində tələbə bilik və bacarıqlara yiyələnir, təlim başa çatdıqdan sonra problemlərin həlli üzərində işləmək üçün zəmin formalaşır. (10, s. 354)

Tədrisin interaktiv formalarından istifadə etməklə universitetdə tələbələrə müstəqil işinin təşkili təcrübəsi göstərir ki, tələbələrə nəinki bilik əldə etmək, həm də bilavasitə istifadə etmək prosesinə daha fəal cəlb olunması hesabına praktiki problemlərin həllində biliklərin dərk edilməsi, mənimsənilməsi və yaradıcı tətbiqi prosesi əhəmiyyətli dərəcədə intensivləşir; müzakirə olunan problemlərin həllində tələbələrə motivasiyası və cəlb artır ki, bu da tələbələrə sonrakı axtarış fəaliyyətinə emosional təkan verir, onları konkret hərəkətlərə həvəsləndirir; təkcə biliklərin mənimsənilməsini, bacarıqların, bacarıqların, fəaliyyət və ünsiyyət üsullarının formalaşmasını təmin etmir, həm də tələbələr üçün yeni imkanlar açır ki, bu da təcrübə toplanmaq, dəyərləri dərk etmək və qəbul etmək, təhsilə maraq və motivasiyanı artırmaq üçün təhsil prosesi iştirakçıları fərdi və kollektiv fəaliyyətlərin mənalı təcrübəsinə daxil edilməsi yolu ilə fərdi subyektivliyin formalaşması və inkişafı üçün zəruri şərtidir. (22, s. 224)

Beləliklə, universitetdə tədris prosesinin şəxsi-fəaliyyət yanaşması kontekstində təşkili tələbəni fəal, öz təhsil müstəqil fəaliyyətini müstəqil təşkil edən, pedaqoji qarşılıqlı əlaqə subyekti hesab etməyə imkan verir. Tədris müstəqil fəaliyyətinin formalaşması prosesində şagird şəxsiyyət xüsusiyyəti kimi müəyyən müstəqillik potensialı əldə edir. Bu potensial nə qədər çox toplanırsa, şəxsiyyət bir o qədər yüksək inkişaf səviyyəsini əldə edir. (22, s. 226)

Təhsilin akmeologiyası təhsilin akmeoloji konsepsiyasını, layihə yönümlü yaradıcı fəaliyyət kimi təhsilə akmeoloji yanaşmanı və insanın sosial-mədəni varlığının özünü təşkili sferasını həyata keçirən təhsil sistemlərinin məhsuldar modellərini yaradır.

Akmeoloji mövqe müəllimin keyfiyyətinin ayrılmaz göstəricisidir, özünü təkmilləşdirməsinin və özünü inkişafının nəticəsidir. O, ümumilikdə təhsilin keyfiyyətini, tədris prosesini və onun nəticələrini artırır.

Peşəkar fəaliyyətin determinantlarının müəyyən edilməsi üçün akmeoloji yanaşmanın

mahiyyəti sonuncu fəaliyyətin subyektin xüsusi fəaliyyət növü kimi nəzərdən keçirilməsindən ibarətdir. Məqsəd peşəkar mühitin müstəqil, fəal, yaradıcı transformasiyası və özünü fəaliyyətin daşıyıcısı kimi göstərməkdir.

Təbiət obyektləri ilə ünsiyyətin psixoloji əhəmiyyətini formalaşdırmaq və onların identifikasiyası, müxtəlif texniki vasitələrin formalaşdırılması məqsədi ilə ekoloji vəziyyətlərin, hərəkətlərin, təlimdə fəaliyyətlərin, əks etdirici dialoqun, təbiətlə qarşılıqlı əlaqənin ekoloji-psixoloji və akmeoloji təlimlərinin, o cümlədən aktiv tədris metodlarından istifadə etməklə gələcək mütəxəssislərin ekoloji şüurunun inkişafı məqsədləridir. Universitetdə gələcək mütəxəssislərin ekoloji şüurunun inkişaf etdirilməsinin səmərəliliyi bir sıra amillərlə müəyyən edilir. Akmeoloji determinantlar təşkilati və funksional, səviyyələrin müəyyənləşdirilməsinin təmin edilməsi tələbələrin ekoloji yönümlü fəaliyyətlərdə qarşılıqlı əlaqəsinin subyektiv təcrübəsidir. (23, s, 33).

Akmeoloji tədqiqatlar mürəkkəb və integrativ xarakter daşıyır və belə tədqiqatların strategiyaları subyekt-subyekt reallığına əsaslanır, subyektə təkmilləşdirir, həyat zirvələrinə çatmasına kömək edir və peşədə ustalığa kömək edən qanunauyğunluqları aşkara çıxarır. Elm bilik və ya metod kimi müəyyən edilə bilər. Elmi bilik maddi dünya haqqında elmi üsulla toplanmış faktiki məlumatların məcmusudur. Alimlər öz maraqlarını təmin etmək üçün daim ətrafımızdakı dünyanın quruluşu ilə bağlı suallar qoymalı və düzgün cavablar tapmalıdırlar. Bu, elmin uğurunun açarıdır. Bildiyiniz kimi, elm demək olar ki, tamamilə intellektual marağın nəticəsidir (1, s. 19).

Tələbələrin ekoloji şüurunun inkişafı prosesində universitetin tədris prosesində psixoloji-akmeoloji və akmeoloji determinantların bütün kompleksini səmərəli şəkildə həyata keçirmək üçün tələbələrin ekoloji yönümlü dəyərləri mənimsəməsinə yönəlmiş ekoloji yönümlü fəaliyyətə cəlb etmək üçün imkanlar kompleksi kimi ekoloji yönümlü akmeoloji mühit yaratmaq lazımdır. Sadalanan mövqelər tələbələr tərəfindən ekoloji yönümlü dəyərlərin inkişafı, ekoloji yönümlü akmeoloji mühitin yaradılması, tələbələrin ekoloji yönümlü fəaliyyətlərə cəlb edilməsi tədqiqatımız üçün əsas kateqoriyalardır

və bizim tərəfimizdən hesab olunur. Ən vacib şərtlər də biri gələcək mütəxəssislərin ekoloji şüurunun inkişafıdır. (23, s, 33 ; 15, s, 22).

Nəticə

Təhsil subyektinin peşəkar özünüdərkinin formalaşdırılması prosesindəki çətinliklər onun strukturunda mərkəzi yer tutan və buna görə də təhlil edilən prosesin optimallığını müəyyən edən şəxsi özünümüqəddəratını təyin etməyə psixoloji hazırlığın həmin komponentlərinin kifayət qədər inkişaf etməməsi ilə əlaqədardır. Diaqnostik kompleks yaradılmışdır ki, onun təhsil prosesinə tətbiqi şəxsi özünüdərk etmə üçün psixoloji hazırlığın xüsusiyyətlərini və formalaşma səviyyəsini müəyyən etməyə və onun əsasında bu integral xüsusiyyətin əsas komponentlərinin inkişafına məqsədyönlü təsir göstərməyə imkan verir.

Müştərinin öz müqəddəratını təyin etməsində və seçdiyi sahədə uğurlu özünü həyata keçirməsində köməklik göstərən peşəkar psixoloq, bu anlayışda daha yüksək səviyyəli bir sistem olmaqla, şəxsi müqəddəratını təyin etməyə formalaşmış hazırlığa malik olmalıdır. Yalnız bu şərt yerinə yetirildikdə, psixoloqdan öz peşə vəzifəsini yüksək keyfiyyətlə yerinə yetirməsini gözləmək olar.

Ali təhsilin mərkəzi vəzifəsi gələcək mütəxəssislərin şəxsi müqəddəratını təyin etməyə hazırlığı ilə müəyyən edilən peşəkar bacarıqların inkişafı olmalıdır.

Hesab edirik ki, tələbələrin hazırlanması prosesində gələcək psixoloqdan özünü dərk etməyi öyrənmək ehtiyacını inkişaf etdirməyi, məqsəd qoymaq bacarığını, vəziyyəti görmək və adekvat qiymətləndirmək, uzunmüddətli planlaşdırma aparmaq, qərarlar qəbul etmək və onlar üçün məsuliyyət daşımaq bacarığını inkişaf etdirməyi tələb edəcək psixoloji və pedaqoji qarşılıqlı əlaqə yaratmaq lazımdır. Başqa sözlə, gələcək mütəxəssis şüurlu şəkildə şəxsi öz müqəddəratını təyin etməyə psixoloji hazırlıq kimi ayrılmaz bir xüsusiyyəti inkişaf etdirməklə öz peşəkar sərəfəsini formalaşdırmağa çalışır, özünün məhsuldar müqəddəratını təyin edir

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Haqverdiyev K.N., Məmmədəliyeva Y.F., Nağıyev X.C. *Şagirdlərin mənimsəmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün müasir akmeo*

texnologiyalardan sistemli istifadə edilməsi.
Bakı: Bakı Dövlət Universiteti.

2. Tillayeva G.H. *Akmeologiya asoslari.*
2014. – 14 s.

3. Ананьев Б.Г. *Человек как объект познания.* Л.: Ленинградский государственный университет, 1968. – 339 с.

4. Ананьев Б.Г. К психофизиологии студенческого возраста // *Современные психологические проблемы высшей школы.* – Л., 1974. – Вып. 2. – С. 82–89.

5. Бакшеева Э.П. Педагогическая поддержка профессиональной самоактуализации студентов в педвузе // *Педагогическое образование и наука.* – 2003. – № 3. – С. 90–98.

6. Барабанова В.В., Зеленова М.Е. Представления студентов о будущем как аспект их личностного и профессионального самоопределения // *Психологическая наука и образование.* – 2002. – № 2. – С. 12–23.

7. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. *Психология высшей школы.* – Минск: Изд-во БГУ, 1981. – 383 с.

8. Зеер Э.Ф. *Психология профессий.* – М.: Академический Проект, 2003. – 336 с.

9. Зимняя И.А. *Педагогическая психология.* – М.: Логос, 2005. – 384 с.

10. Зимняя И.А. *Педагогическая психология.* – М., 1999.

11. Ивашенко А.В., Панов В.И., Гагарин А.В. *Экологически ориентированное мировоззрение личности: Монография.* – М.: Издательство РУДН, 2008.

12. Климов Е.А. *Образ мира в разнотипных профессиях.* – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 238 с.

13. Ковалев А.Г., Мясичев В.Н. *Психические особенности человека.* – М.: Изд-во МГУ, 2009. – 264 с.

14. Кондрашова Л.В. *Моральна психологічна готовність студента до*

вчительської діяльності. – Київ: Вища школа, 1987. – 55 с.

15. Кузьмина Н.В. *Акмеологическая концепция развития продуктивной компетентности специалиста.* – СПб.; Ковров, 2008. – 62 с.

16. Кузьмина Н.В. *Предмет акмеологии.* – СПб.: Политехникум, 2002. – 189 с.

17. Максимова В.Н., Полетаева Н.М. *Акмеология педагогической последипломной подготовки.* – СПб., 2004. – 225 с.

18. Пидкасистый П.И. *Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении.* – М., 1980.

19. Рейнвальд Н.И. К вопросу об основных свойствах личности студента // *Психолого-педагогические проблемы формирования личности в учебной деятельности: Сб. Науч. Тр.* – М.: Изд-во Ун-та Дружбы народов, 1988. – С. 85–95.

20. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. *Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе.* – М., 2000.

21. Федорова М.А. Дидактическая характеристика соотношения понятий “деятельность”, “учебная деятельность”, “учебная самостоятельная деятельность” // *Новое в психолого-педагогических исследованиях.* – 2010. – № 1. – С. 136–151.

22. Якушкина Л.П. Организация самостоятельной работы студентов в вузе с использованием интерактивных форм обучения // *Личностное и профессиональное развитие будущего специалиста.* – Тамбов, 2016. – С. 367–370.

23. Гагарин А.В. *Природоохранная деятельность учащихся как ведущее условие формирования экологического сознания.* 2-е изд., перераб. – М.: Издательство РУДН, 2005.

Fargana AFANDIYEVA

Master of the Department of Psychology and Social work at The of
Western Caspian University

E-mail: farqana.afandiyeva0@mail.ru

**ACAMEOLOGICAL DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT OF STUDENT
LAWYERS' IDENTITY****Summary**

In the spirit of moral maturity, the development of highly educated, mature professional standards, and the development and prosperity of our country become one of our priorities. One of these mechanisms is the development of cadre potential, the discovery of new ways to use them rationally, and one of the most important solutions is to incorporate the social and ethical problems of acmeology into the scientific cycle. Therefore, during the third millennium B.C.E., during a period of tense intellectual research, the idea of creating high-tech technologies, along with evriology, ergonology, and reflexology, was linked not only to traditional manufacturing but also to the development of acmeology, which studied human intellectual and moral activities. Psychologist B. G. Ananyev, who laid the foundation for the inclusion of acmeology in the scientific cycle, says that "the first and last ontogenesis at the center of the development of human moral knowledge and the more creative, productive social-active phase of a person's life can be "outside." Naturally, all these processes laid the foundation for a single scientific basis for a person's individual development, adolescence, and adulthood.

Keywords: acmeology, determination, crisis, maturity.

Фаргана ЭФЕНДИЕВА

Магистр кафедры Психологии и Социальной работы

Западно Каспийского Университета

E-mail: farqana.afandiyeva0@mail.ru

**АКАМЕОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ РАЗВИТИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ
СТУДЕНТОВ-ЮРИСТОВ****Резюме**

В духе нравственной зрелости развитие высокообразованных, зрелых профессиональных стандартов, развитие и процветание нашей страны становятся одними из наших приоритетов. Одним из таких механизмов является развитие кадрового потенциала, открытие новых путей его рационального использования, а одним из важнейших решений является включение социально-этических проблем акмеологии в научный цикл. Поэтому в первых десятилетиях 3-го тысячелетия, в период напряженных интеллектуальных исследований, идея создания высокотехнологичных технологий, наряду с эврилогией, эргонологией и рефлексологией, была связана не только с традиционным производством, но и с развитием акмеологии, изучавшей интеллектуальную и нравственную деятельность человека. Психолог Б. Г. Ананьев, положивший начало включению акмеологии в научный цикл, говорит, что «первый и последний онтогенез в центре развития нравственного знания человека и более творческая, продуктивная социально-активная фаза жизни человека могут быть «вовне». Естественно, что все эти процессы легли в основу единой научной основы индивидуального развития человека, его юности, зрелости.

Ключевые слова: акмеология, детерминация, кризис, зрелость.

Daxil olub: 12.06.2025